

КРАЈ РАТА, СРБИ И
СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Volume CXCII

DEPARTMENT OF HISTORICAL SCIENCES

Book 41

THE END OF THE WAR, SERBS AND THE CREATION OF YUGOSLAVIA

Proceedings of the International Conference held on
November 29–30, 2018

E d i t o r

Academician

MIHAILO VOJVODIĆ

BELGRADE 2021

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Н А У Ч Н И С К У П О В И

Књига СХСII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

Књига 41

КРАЈ РАТА, СРБИ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Зборник радова са међународног научног скупа
одржаног 29–30. новембра 2018.

У р е д н и к

академик

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

БЕОГРАД 2021

Издаје
Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд

Технички уредник
Никола Сивановић

Лектор
Тања Рончевић

Коректор
Рајка Павловић

Тираж 500 примерака

Штампа
Планета ѝриниј, Београд

ISBN 978-86-7025-908-9

© Српска академија наука и уметности 2021

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Василије Ђ. Крстић

Михаило Војводић

Љубодраг Димић

Славенко Терзић

Мира Радојевић

Милан Терзић

Александар Растовић

САДРЖАЈ

Михаило Војводић ПРЕДГОВОР	13
Михаило Војводић ИЗ САВЕТОДАВНОГ ОДБОРА ФРАНЦУСКЕ ВЛАДЕ: ЕМИЛ ОМАН О ЈАДРАНСКОМ И МАКЕДОНСКОМ ПИТАЊУ 1918. ГОДИНЕ	15
Mihailo Vojvodić FROM FRENCH GOVERNMENT'S ADVISORY BOARD: EMILE HAUMANT ON ADRIATIC AND MACEDONIAN QUESTION IN 1918	24
Зоран Лакић ОСЛОБОЂЕЊЕ И УЈЕДИЊЕЊЕ 1918. ГОДИНЕ ИСТОРИЈСКИ ПОДУХВАТ (ЗАВЈЕТ И ЦИЉ)	25
Zoran Lakić LIBERATION AND UNIFICATION IN 1918 HISTORICAL UNDERTAKING (OATH AND GOAL)	31
Славенко Терзић ВЕЛИКА НАРОДНА СКУПШТИНА СРПСКОГ НАРОДА У ЦРНОЈ ГОРИ 1918. ГОДИНЕ	33
Slavenko Terzić GREAT NATIONAL ASSEMBLY OF THE SERB PEOPLE IN MONTENEGRO IN 1918	41
Љубодраг Димић СРПСКА ИСТОРИОГРАФИЈА О ЗАВРШЕТКУ ВЕЛИКОГ РАТА И ФОРМИРАЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ (1918–1941)	43
Ljubodrag Dimić SERBIAN HISTORIOGRAPHY ON THE END OF THE GREAT WAR AND FORMING OF YUGOSLAV STATE (1918–1941)	70
Мирослав Перишић О ОДГОВОРНОСТИ ЗА АТЕНТАТ У САРАЈЕВУ У СВЕТЛУ ИСТОРИЈСКИХ ИЗВОРА	73
Miroslav Perišić ON RESPONSIBILITY FOR THE SARAJEVO ASSASSINATION IN THE LIGHT OF HISTORICAL SOURCES	84

Љубинка Трговчевић ЈУГОСЛАВИЈА, ДА ИЛИ НЕ? СРПСКА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ЕЛИТА И УЈЕДИЊЕЊЕ 1918. ГОДИНЕ	85
Ljubinka Trgovčević YUGOSLAVIA, YES OR NO? SERBIAN INTELLECTUAL ELITE AND THE 1918 UNIFICATION	96
Мира Радојевић СРПСКА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ЕЛИТА О ФЕДЕРАЛИСТИЧКОМ УРЕЂЕЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ (1914–1918).....	97
Mira Radojević SERBIAN INTELLECTUAL ELITE ON FEDERALISTIC ORGANIZATION OF THE YUGOSLAV STATE (1914–1918)	124
Ю. А. Петров РОССИЯ И ОКОНЧАНИЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ, 1918–1922.	125
Јуриј Александрович Петров РУСИЈА И КРАЈ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА, 1918–1922.	137
Војислав Г. Павловић МЕЂУНАРОДНИ КОНТЕКСТ У КОМЕ ЈЕ СТВОРЕНА КРАЉЕВИНА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА	139
Vojislav G. Pavlović INTERNATIONAL CONTEXT IN WHICH KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES WAS CREATED.....	151
Никола Б. Поповић АНТАНТА И ПИТАЊЕ РАЗБИЈАЊА АУСТРОУГАРСКЕ 1918.....	153
Nikola B. Popović ENTANTE AND THE QUESTION OF BREAKUP OF AUSTRIA-HUNGARY IN 1918.....	175
Arpad Hornyak THE BEGINNINGS OF THE HUNGARIAN-YUGOSLAV DIPLOMATIC RELATIONS AFTER THE END OF THE WORLD WAR I.....	177
Арпад Хорњак ПОЧЕЦИ МАЂАРСКО-ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ДИПЛОМАТСКИХ ОДНОСА ПО ЗАВРШЕТКУ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	186
Александар Растовић ЈУГОСЛОВЕНСКО ПИТАЊЕ У БРИТАНСКОМ ПАРЛАМЕНТУ 1917–1920. ГОДИНЕ	189
Aleksandar Rastović YUGOSLAV QUESTION IN THE BRITISH PARLIAMENT 1917–1920	204

Никола Жутић ИДЕЈА ВЕЛИКЕ СРБИЈЕ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	205
Nikola Žutić THE IDEA OF GREATER SERBIA AND FORMING OF YUGOSLAVIA	220
Бранко Бешлин НЕМЦИ У СРЕМУ, БАЧКОЈ И БАНАТУ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ	221
Branko Bešlin THE GERMANS IN SYRMIA, BAČKA AND BANAT AND FORMING OF YUGOSLAVIA.....	232
Гордана Илић Марковић ФОРМИРАЊЕ ДРЖАВНОГ ИДЕНТИТЕТА У МЕЂУРАТНОМ ПЕРИОДУ У КРАЉЕВИНИ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА И РЕПУБЛИЦИ АУСТРИЈИ	233
Gordana Ilić Marković DIE HERAUSBILDUNG STAATLICHER IDENTITÄT IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT IM KÖNIGREICH DER SERBEN, KROATEN UND SLOWENEN UND IN DER REPUBLIK ÖSTERREICH	248
Александар Животић ДОПРИНОС СРПСКЕ ВОЈСКЕ САВЕЗНИЧКОЈ ПОБЕДИ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ	249
Aleksandar Životić CONTRIBUTION OF THE SERBIAN ARMY TO THE ALLIES' VICTORY IN THE WORLD WAR I.....	261
Елена Кострикова ВКЛАД РУССКОГО ВОЕННОГО КОНТИНГЕНТА В ОБЩУЮ ПОБЕДУ НА САЛОНИКСКОМ ФРОНТЕ.....	263
Елена Кострикова ДОПРИНОС РУССКОГ ВОЈНОГ КОНТИГЕНТА ЗАЈЕДНИЧКОЈ ПОБЕДИ НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ.....	277
Милан Терзић СРПСКА УСТАНИЧКА АКЦИЈА ЗА ДЕСТАБИЛИЗАЦИЈУ СНАГА ЦЕНТРАЛНИХ СИЛА НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ	279
Milan Terzić SERBIAN INSURGENCY ACTIONS FOR DESTABILIZATION OF THE CENTRAL POWERS' FORCES ON THE MACEDONIAN FRONT	287
Далибор Денда ДОБРОВОЉЦИ У ЗАВРШНИМ ОПЕРАЦИЈАМА СРПСКЕ ВОЈСКЕ 1918. ГОДИНЕ	289
Dalibor Denda VOLUNTEER CORPS IN THE FINAL OPERATIONS OF THE SERBIAN ARMY IN 1918	299

Горан Латиновић СРПСКА ВОЈСКА И ОСЛОБОЂЕЊЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ 1918.	301
Goran Latinović THE SERBIAN ARMY AND THE LIBERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN 1918.....	319
Миљан Милкић СРПСКА ВОЈНИЧКА ТРАДИЦИЈА И СТВАРАЊЕ ВОЈСКЕ КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА 1918. ГОДИНЕ.....	321
Miljan Milkić SERBIAN MILITARY TRADITION AND FORMING OF THE ARMY OF SERBS, CROATS AND SLOVENES IN 1918.....	335
Боривоје Милошевић ВЈЕРСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ	337
Borivoje Milošević RELIGIOUS COMMUNITIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA AND THE ESTABLISHMENT OF THE YUGOSLAV STATE.....	351
Јована Шалјић Ратковић ИСЛАМСКА ЗАЈЕДНИЦА И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ.....	353
Jovana Šaljić Ratković ISLAMIC COMMUNITY AND THE CREATION OF YUGOSLAV STATEI	369
Владислав Пузовић ПОСЛЕДИЦЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА НА СРПСКО-РУСКЕ БОГОСЛОВСКО-АКАДЕМСКЕ ВЕЗЕ.....	371
Vladislav Puzovic CONSEQUENCES OF THE WORD WAR I ON SERBIAN-RUSSIAN THEOLOGICAL ACADEMIA RELATIONSHIPS.....	382
Милош Ковић ТОМАШ ГАРИГ МАСАРИК И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	385
Miloš Ković TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK AND THE CREATION OF THE YUGOSLAV STATE.....	419
Владан Виријевић РЕПАТРИЈАЦИЈА СРПСКИХ ВОЈНИХ ЗАРОБЉЕНИКА ИЗ ОСМАНСКЕ ИМПЕРИЈЕ ПОСЛЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	421
Vladan Virijević REPATRIATION OF SERBIAN PRISONERS FROM THE OTTOMAN EMPIRE AFTER THE FIRST WORLD WAR.....	433

Биљана Вучетић “SERBIA SURRENDERS ONLY TO GOD” АМЕРИЧКИ ЦРВЕНИ КРСТ И СРБИЈА, 1916–1919. ГОДИНЕ	435
Biljana Vučetić „SERBIA SURRENDERS ONLY TO GOD” THE AMERICAN RED CROSS AND SERBIA (1916–1919)	448
Драган Бакић РЕГЕНТ АЛЕКСАНДАР И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	449
Dragan Bakić REGENT ALEXANDER AND THE CREATION OF YUGOSLAVIA	467
Ђорђе Ђурић ПРЕДСЕДНИК СКА ЈОВАН ЖУЈОВИЋ О УЈЕДИЊЕЊУ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА	469
Đorđe Đurić JOVAN ŽUJOVIĆ, PRESIDENT OF THE RSA, ON UNIFICATION OF THE SOUTH SLAVS	479
Борис Милосављевић СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ НА КОНФЕРЕНЦИЈИ МИРА У ПАРИЗУ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ	481
Boris Milosavljević SLOBODAN JOVANOVIĆ AT THE PARIS PEACE CONFERENCE AND THE FORMATION OF THE YUGOSLAV STATE	499
Љубомирка Кркљуш О НЕКИМ ПИТАЊИМА ПРАВНОГ СУБЈЕКТИВИТЕТА ЧИНИЛАЦА УЈЕДИЊЕЊА 1. ДЕЦЕМБРА 1918. ГОДИНЕ.....	501
Ljubomirka Krkljuš ON SOME QUESTIONS OF LEGAL SUBJECTIVITY OF THE FACTORS OF THE DECEMBER 1, 1918 UNIFICATION.....	509
Душко Топаловић ПИТАЊЕ ПРИЗНАЊА КРАЉЕВСТВА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА ОД СТРАНЕ СКАНДИНАВСКИХ КРАЉЕВИНА: ДАНСКЕ, НОРВЕШКЕ И ШВЕДСКЕ.....	511
Duško Topalović QUESTION OF RECOGNITION OF THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES BY THE SCANDINAVIAN KINGDOMS: DENMARK, NORWAY AND SWEDEN.....	518
Мирјана Стефановски ВЛАДАЛАЧКА ВЛАСТ ПО УСТАВНОМ ПРОЈЕКТУ ХРВАТСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ.....	519
Mirjana Stefanovski RULING AUTHORITY AS PER CONSTITUTIONAL PROJECT OF THE CROATIAN COMMUNITY	535

Првослав Радић ФИЛОЛОШКА ПАРАДИГМА ВУКА КАРАЏИЋА О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И ЈУГОСЛОВЕНСКА ИДЕОЛОГИЈА	537
Prvoslav Radić VUK KARADŽIĆ'S PARADIGM OF THE SERB LANGUAGE AND YUGOSLAV IDEOLOGY	551
Горана Раичевић СРПСКА КЊИЖЕВНА АВАНГАРДА И ИДЕЈА ЈУГОСЛОВЕНСТВА	553
Gorana Raičević SERBIAN LITERARY AVANT-GARDE AND THE IDEA OF YUGOSLAVISM	566
Александар М. Милановић СРПСКО СТАНОВИШТЕ У ЈЕЗИЧКОЈ ПОЛИТИЦИ ПРИ СТВАРАЊУ ЈУГОСЛАВИЈЕ	567
Aleksandar M. Milanović SERBIAN POSITION IN LANGUAGE POLICY AT THE TIME OF CREATION OF YUGOSLAVIA	582
Рајна Драгићевић УТИЦАЈ СХВАТАЊА АЛЕКСАНДРА БЕЛИЋА О ЈУЖНОСЛОВЕНСКОМ ПИТАЊУ НА КОНЦЕПЦИЈУ РЕЧНИКА САНУ	583
Rajna Dragičević THE INFLUENCE OF ALEKSANDAR BELIĆ' VIEW OF THE SOUTH SLAVIC ISSUE ON THE CONCEPT OF THE SANU DICTIONARY	592
Ненад Николић ПРОБЛЕМАТИКА СРПСТВА И ЈУГОСЛОВЕНСТВА У КЊИЖЕВНОЈ ИСТОРИЈИ ПАВЛА ПОПОВИЋА	593
Nenad Nikolić THE PROBLEMS OF SERBIAN AND YUGOSLAV IDEAS IN PAVLE POPOVIĆ'S LITERARY HISTORY	605
Мирослав Радивојевић ПРОМЕНЕ У РУСИЈИ И СТВАРАЊЕ ДРЖАВЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА – ПРИЛОГ ИСТРАЖИВАЊУ	607
Miroslav Radivojević THE CHANGES IN RUSSIA AND CREATION THE STATE OF SERBS, CROATS AND SLOVENES – CONTRIBUTION TO THE RESEARCH.....	618
Љубинка Шкодрић КРАЈ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА И СУДБИНА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ ДРЖАВНЕ АРХИВЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ	621
Ljubinka Škodrić END OF THE WORLD WAR I AND THE FATE OF ARCHIVAL MATERIAL OF NATIONAL ARCHIVE OF THE KINGDOM OF SERBIA.....	635

Александар Марковић ГРАЂА АРХИВА СРБИЈЕ О УЈЕДИЊЕЊУ И СТВАРАЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ 1914–1918.....	637
Aleksandar Marković ARCHIVAL MATERIAL OF THE ARCHIVE OF SERBIA ON UNIFICATION AND FORMING OF THE YUGOSLAV STATE 1914–1918.....	654
Слободан Бјелица ПЕРЦЕПЦИЈА ОСЛОБОЂЕЊА И УЈЕДИЊЕЊА 1918. У ВОЈВОЂАНСКОЈ МЕЂУРАТНОЈ ЈАВНОСТИ	655
Slobodan Bjelica PERCEPTION OF LIBERATION AND THE 1918 UNIFICATION IN VOJVODINA'S INTER-WAR PUBLIC	666

АНТАНТА И ПИТАЊЕ РАЗБИЈАЊА АУСТРОУГАРСКЕ 1918.

НИКОЛА Б. ПОПОВИЋ*

А п с т р а к т. – Силе Антанте првих година рата нису имале ни намеру ни ратни циљ да разбију Аустроугарску. Она је за њих (велике савезнице) била другостепени противник, традиционално уважавана као елемент равнотеже у Европи, а Немачка је означена као непријатељ број један. Тог мишљења биле су и Сједињене Америчке Државе када су ушле у рат 6. априла 1917. САД ће постати одлучујући фактор у вођењу рата и врло утицајни саговорник у разматрању круцијалних политичких питања. Но, то не значи да је питање (не) опстанка Хабзбуршке монархије није изучавано у званичним круговима и у јавности. Заслуга за то припада српској влади, њеној дипломатији, југословенској политичкој емиграцији (Југословенски одбор) и чехословачкој политичкој емиграцији (Чехословачки народни савет); окосница њиховог упорног, политичког, пропагандног рада била је у тумачењу неминовног ликвидирања Аустроугарске и образовању нових националних држава. У говорима Лојда Џорџа и Вудроа Вилсона почетком јануара 1918. године било је речи само о преуређењу Монархије, при чему би се потлаченим народима обезбедила аутономија. Критика ових ставова а и развој догађаја утицали су да су силе Антанте, најзад, крајем јуна 1918. стале на становиште да је нужно разбити Аустроугарску и уз поштовање права на самоопредељење народа омогућити настанак нових националних држава.

Кључне речи: Антанта, Аустроугарска, потлачени народи, право на самоопредељење народа, аутономија

Слом Аустроугарске 1918. године, тема стара сто година, темељно је описана у историографији насталој на немачком језику, словенским језицима (чешки, српски, хрватски, словеначки), као и језицима сила Антанте и Сједињених Америчких Држава. Подробно су описани унутрашњи и спољни узроци пропасти Хабзбуршке монархије. Разлике у тумачењима добрим делом су потицале од разлика филозофија историје, политичких назора, националне свести и држављанства аутора. Приметна је политизација теме слома Аустроугарске на сличан начин како је то учињено и са темом почетка рата (кривица, одговорност) 1914. године.

* Редовни члан Академије наука и умјетности Републике Српске, имејл: nikola.popovic@mail.ru

Борбена дејства на фронтовима, престројавање на ратну привреду, пропаганда (медијски рат), обликовање јавног мњења, било је у првом плану рада оба ратујућа блока, јер је циљ био истоветан: победа. Пут до победе знало се какав је, али шта после победе? Цена победе, разуме се, морала је бити укалкулисана у мотив рата који, пожељно је било, треба да има и националну (политичку) и универзалну (моралну) вредност. У практичном животу требало је да зарађене силе обнародују своје ратне циљеве, а они су, наравно, извирили из узрока рата.

Од првих дана рата 1914. године за силе Антанте поставило се питање: ко је непријатељ број 1. Од одговора на то питање зависило је у ком правцу ће бити усмерена сва војна, привредна, политичка (дипломатска), пропагандна снага сила, понаособ, и максимално уједињена савезничка моћ. За Велику Британију и Француску то је била Немачка (Други рајх), а то је значило да је Западни фронт место где се одлучује рат. А када Сједињене Америчке Државе уђу у рат (6. април 1917) на страни Антанте, без формалног уговора о савезу, брижљиво чувајући своју самосталност, генерална стратешка одлука добила је моћног истомишљеника. Глас Русије првих година рата био је уважаван, али од средине 1917. године постао је ирелевантан.

Наслов теме обавезује нас да кажемо кратко о Антанти, тј. Срдачном споразуму Француске, Русије и Велике Британије.¹ Овај савез именован је и као Тројни споразум, а са уласком Италије у рат (26. април 1915) употребљавао се и назив Четворни споразум. Никола Пашић, председник српске владе, користио је кованицу – Споразумне силе. Антанта није имала никакво врховно тело, надређено чланицама, *један глас*. У пракси то је значило да је Антантина одлука, или став, оно што је усаглашено по конкретном питању. Одатле и тешкоће за историчара јер мора да прати уобличавање мишљења чланица, понаособ, до договореног решења. Са САД заједничка политика великих савезника (одомаћена квалификација) добила је моћан глас, који је почивао и на моралном ауторитету, а постао је доминантан баш када се артикулисала политика разбијања Аустроугарске.

Имајући у виду целину ратне политике Антанте и САД на крају Великог рата, произлази да је однос према Хабзбуршкој монархији био само један колосек те политике, која ће постати делотворна тек 1918. године. По томе постаће саставни део спољног фактора у растројству (до слома) Аустроугарске. Пут Антантине политике и САД од толерисања Двојне монархије до убеђења о сврсисходности њеног разбијања тема је овог рада, чији је обим ограничен и издавачким разлозима.

¹ Антанта је настала склапањем уговора (финансије, војна конвенција) између Француске и Русије (1888, 1891, 1893, 1894) а затим и Француске и Велике Британије (1904) и Русије и Велике Британије (1907).

*

Ко су учесници креирања политике разбијања Аустроугарске?

Разуме се да су то биле сама Антанта и САД, затим Србија, њена влада на Крфу, њена дипломатија и плејада научника, уметника, јавних радника, који су се нашли у избеглиштву. Штетно по Хабзбуршку монархију била је појава националних покрета, нација које су биле у саставу Аустрије или Угарске, а у којима су доминирали „државни народи” – Немци и Мађари. Један корак националних покрета организовао се већ 1915. у *емиграцији* (Европа, САД), а други *унушар Монархије*, на терену националних, историјских области, а на политичку сцену су ступили половином 1917. Циљ националних покрета био је, са тачке Аустроугарске, чист сепаратизам: стварање националне државе. За нашу тему особито јесу релевантне чехословачка политичка емиграција и југословенска политичка емиграција. Њихов свеколики политички обавештајни, пропагандни рад био је усмерен на владе, званичне кругове, али и на јавност савезничких сила. Словенска политичка емиграција била је упорни „обавештајац” о лицу, политичком бићу Аустроугарске, положају потлачених народа у њој, а добровољци – војници, млади официрски кадар из реда националних интелигенција у саставу савезничких (француска, италијанска, руска) армија или у самосталним војним јединицама (чешке легије, чехословачки корпус, српске добровољачке дивизије, корпус) били су најрадикалнији и морално најмоћнији заговорници политике *deleuada Austria est*.²

Како задобити победу на фронту? Наравно силом, премоћном силом! Обе ратујуће стране ту премоћну силу виделе су у неутралним државама. Стога је и поведена дипломатска борба за нове савезнике: Италију, Румунију, Бугарску и Грчку. То су радиле силе Антанте и Централне силе, што је омогућило неутралним државама да лицитирају са ценом свог, евентуалног, савезништва и ступања у рат.

Конкретни преговори сила Антанте са Италијом и Румунијом тицали су се Аустроугарске, при чему се није говорило о њеном разбијању, брисању са политичке карте Европе. У питању су биле територије (источна обала Јадранског мора, Ердељ, Банат) које би се отргле од Монархије и присајединиле било Италији, било Румунији. Лондонским уговором (26. април 1915) сила Антанте и Италије било је регулисано ступање (цена) Италије у рат, а Румуније по истом методу уговором у Букурешту 17. августа 1916. године.³

² Чехословаци су постигли највећи успех у организовању добровољаца. Т. Г. Масарик наводи да их је у Русији било 92.000, у Француској 12.000, у Италији 24.000. Овом броју додаје 54.000 „такозваног домобранског одељења” у Италији, које је формирано после примирја, дакле у целини око (182.000 војника – Т. G. Masaryk, *Svetska revolucija – ratne uspomene i razmatranja 1911–1918*. Beograd, 1935, 322.

³ Вид.: Dragovan Šepić, *Italija, saveznici i jugoslovensko pitanje 1914–1918*. Zagreb 1970. – Даље: (Šepić, Италија). Драгољуб Кочић, *Србија, данајско ишћење и улазак Румуније у рат*.

Српска влада, сазнавши за преговоре великих савезника са наведеним неутралним државама, веома рано саопштила им је своје ратне циљеве (септембар 1914), а онда их је и обнародовала 7. децембра 1914. године (Нишка декларација). И у поверљивим дипломатским разговорима и у јавном иступу (декларацији) Србија није говорила о потреби разбијања Аустроугарске, већ о српским етничким областима и јужнословенским етничким покрајинама, које би требало да образују будућу југословенску државу. А да ли је за њено рађање била потребна смрт (Аустроугарске) остављало се отвореним, чиме се прелазило у сферу претпоставки; логика је била јасна – све постаје ствар исхода рата.

У историјској науци одавно је констатовано да су силе Тројног споразума „ушле у рат 1914. без утврђених претходних споразума шта ће ко добити после победе” [...]. У ратним циљевима сила Антанте „нема у почетку намере ни плана да се побеђена Хабзбуршка Монархија разбије и подели на њене националне делове”⁴

За Србију и антиаустројске политичке покрете словенских народа Аустроугарска је била непријатељ број један. Из такве поставке је и произашла политика разбијања Аустроугарске. Драгован Шепић је утврдио да су Југословенски одбор и српска влада „били први који су силе Споразума упозорили да је потребно Аустро-Угарску срушити и на њеним рушевинама изградити независне националне државе ако се жели онемогућити обнову немачког напада и *Drang nach Osten*”⁵

Релевантно питање јесте како су велики савезници доживљавали Аустроугарску, који су интереси и резони говорили у прилог њеном очувању? За западноевропске државе Хабзбуршка монархија традиционално је била елемент равнотеже у Европи. За Француску, по мишљењу М. Паулове, „одговорни фактори и јавност још су увијек гајили илузије особито о Аустро-Угарској, да би она у будућности могла да буде противњемачка држава, у којој би Славени дошли до бољег положаја и већег утјецаја, а таква би се Аустро-Угарска онда под њиховим утјецајем здружила с Француском”⁶ Томаш Г. Масарик је приметио да је у Енглеској било јако аустрофилство, да „Аустрија мада ништа не вреди, ипак [је] боља од тих разноврсних малих народа, јер Аустрија стоји на путу експанзији Немачке и брани од “балканизације” Европу.”⁷ Скоро истоветно Масарик је приметио и у САД: „Аустро

У: Србија 1916. године. Изд. Историјски институт, зборник радова. Београд, 1987, књига 5, 179–191.

⁴ Vasa Čubrilović, *Istorijski osnovi postanku Jugoslavije 1918*. У: Научни skup u povodu 50-godišnjice raspada Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja jugoslavenske države. Zagreb 27–28. prosinca 1968. godine. Zagreb, 1969, 28.

⁵ Dragovan Šepić, *Politička rušenja Austro-Ugarske i Južni Slaveni*. У: Научни skup u povodu 50-godišnjice raspada Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja jugoslavenske države. Zagreb, 27–28. prosinca 1968. godine. Zagreb, 1969, 110.

⁶ Dr. Milada Paulova, *Jugoslavenski odbor* (повијест југословенске емиграције за свјетског рата од 1914–1918). Zagreb, 1925, 329.

⁷ T. G. Masaryk, *н. г.*, 299.

-Угарска се уопште сматрала за противтежу Немачкој, сматрала се за нужну организацију малих народа и народних фрагмената и за одбрану од балканизације.” На другом месту исти Масарик, када спомиње балканизацију, наводи и савезничко резонување у смислу: „Довољан нам је један, немогуће нам је да расправљамо са десеторицом”⁸

Описана аустрофилска расположења великих савезника била су неповољна по целокупни рад чехословачке политичке емиграције (Чехословачки народни савет), југословенске политичке емиграције (Југословенски одбор у Лондону), исељеничких организација у Северној Америци (Југословенско народно вијеће) и Јужној Америци (Југословенска Народна Одбрана). На исте препреке наилазили су и француски, енглески, италијански јавни радници, заговорници стварања националних држава (чехословачке, југословенске), што је подразумевало нестанак Хабзбуршке монархије.

Тридесет месеци вођења рата био је довољно дуг период да зараћене стране виде сву материјалну и моралну тежину ратовања. Неизвесност, пессимизам, оптимизам мењали су се под дејством збивања. Болести, оскудица, глад у позадини доносиле су смрт, а на фронту на све те невоље, долазила је и погибија. Суморна расположења притискала су владајуће кругове, царске и краљевске дворе, али и најшире слојеве становништва, дубоко свесно свих невоља и на фронту и у позадини, за што, знали су да је рат – узрочник. Такво стање рађало је питање – краја рата. Одатле и потичу апели за мир, мировне иницијативе за преговоре о миру, акције за склапање сепаратних споразума између сила Антанте и Аустроугарске.

У јесен 1916. године Централне силе поразиле су Румунију, новог савезника Споразумних сила, и заузеле Букурешт (6. 12. 16). У тим операцијама биле су поражене и руска војска (47. корпус), румунска војска и 1. српска добровољачка дивизија у Добруци. Овај успех сматрали су у Берлину и Бечу довео их је у надмоћан положај те су 12. децембра 1916. упутиле ноту Паризу и Лондону којом су предлагали „да одмах ступе у мировне преговоре”. Позив је био уопштен без конкретних предлога. „Био је то тон побједника”, оценио је један историчар.⁹ Али важније од тога било је да је тако протумачено и код оних којима је мировна понуда била упућена. Француски министар А. Бријан је то оценио као „замку” – државама Антанте: „Овај крик за миром глас је слабости и лукавштине”, а Лојд Џорџ британски премијер био је сасвим одређен. Расправљати о приједлозима које не познају значило би за Савезнике „ставити главу у омчу чији би крај држала Њемачка”. Савезнички (Антантин) одговор уследио је 31. децембра: „Сугестије без увјета за преговоре није мировна понуда”. Даље, у одговору је речено да треба осигурати задовољштину за „прекршена права и слободе и признање начела националности и слободе егзистенције малих држава”¹⁰

⁸ Исто, 120.

⁹ Pierre Renouvin, *Evropska kriza i prvi svjetski rat*. Zagreb, 1965, 341.

¹⁰ P. Renouvin, *н. г.*, 382.

У међувремену (20. децембар 1916) збила се нова мировна иницијатива. Било је то дело В. Вилсона, поново (7. новембра 1916) изабраног председника САД-а. Обратио се зарађеним државама с молбом да саопште своје ратне циљеве, да се види да ли су ти циљеви непомирљиви. У ноти је речено да мали народи имају право на самоопредељење. Њемачка је одбацила могућност да САД буду арбитар, а да преговори треба да буду ствар зарађених држава. Владе сила Антанте организовале су међусавезничку конференцију 10. јануара 1917. године у Риму. Усагласиле су опште мировне услове, а за нашу тему релевантно је навести, да је један од услова било „ослобађање Талијана, Словена, Румуна, Чеха и Словака, испод страног господства”.¹¹ По мишљењу Т. Масарика цитирана нота Антанте „претставља сјајан успех наше ствари”¹² што прихвата и Д. Шепић када пише да је Антантинa изјава „била од велике важности за ствар југословенског уједињења, јер је остављала утисак да Савезници прихватају политику рушења Аустроугарске”. Биће да су то били први утисци јер историк Шепић закључује да је нота „имала више пропагандистички циљ него што је била одраз одређене политике”.¹³ Но Шепић напомиње да је ово био први пут да су силе Споразума изашле с једним досљеднијим програмом у погледу Аустроугарске.¹⁴

Франц Јозеф, цар Аустрије и краљ Угарске, умро је 21. новембра 1916. године. Његов наследник Карло реално је схватио положај у коме се наша његова држава. Био је уверен да ће са опредељењем САД Централне силе бити поражене. Маштао је о реформисању Монархије на федеративном принципу (седам јединица), дозволио је обнову политичког живота (рад политичких странака), али није имао снаге да се еманципује од Немачке, иако је био мишљења: „Ићи из чистог витештва с Њемачком до краја било би самоубојство”.¹⁵ Излаз је видео у склапању мира на бази *status quo*-а. Тај деликатни задатак цар Карло поверио је свом шураку Сиксту Бурбонском, који се обратио председнику Француске. У Бечу француски преговарачи били су 23–24. марта и 8. маја 1917. године. Следећи упутства цара Карла Сикст Бурбонски разговарао је са Р. Поенкареом, А. Бријаном, Лојдом Џорџем, па и енглеским краљем крајем маја 1917. године када је могао да закључи да је све било узалуд. Касније, с аустријске стране било је нових покушаја преговарања, али опет без успеха.¹⁶

Без успеха је била и мировна иницијатива римског папе Бенедикта XV. Владајући и стручни кругови сила Антанте, анализирајући „папину ноту за

¹¹ *Исџо*, 343.

¹² Т. G. Masaryk, *н. г.*, 151. Масарик пише да су Чеси Штефањик и Осуки уз помоћ Француза утицали на овакву формулацију. Реч је о томе да су Италијани били против употреба речи – Југословени, а прихватили су реч – Словени, Чеси су успели да се изузму од Словена, дописивањем свог националног имена.

¹³ Као нап. 5, 113.

¹⁴ *Исџо*.

¹⁵ P. Renouvin, 407.

¹⁶ Т. G. Masaryk, *н. г.*, 300–301.

мир”, која је носила датум: 1. август 1917, лако су закључили да је она инспирисана интересима Централних сила.¹⁷

У току децембра 1917. и јануара 1918. године, збило се неуспешно сондирање мировних преговора на релацији Беч–Лондон. Преговарачи су били бивши аустријски посланик у Лондону гроф Менсдорф и британски генерал Smuts.¹⁸

Покушаји преговарања зарађених сила, ма колико да их је било и ма каква да су решења нуђена, нису произвели последице по ток рата. Можда су владе и врховне команде (политичари, дипломати, генерали, официри, агенти) великих савезника коначно дошли до сазнања да је Аустроугарску немогуће одвојити од Немачке.

Током преговарања о миру, приврженици политике *delenada Austria*, уколико су бар и површно били обавештени о њима, имали су разлога да страхују да би Хабзбуршка монархија у случају успеха – опстала. Такве претпоставке морале су да подстакну њихову свеколику делатност што је приметно у поступцима српске владе и њене дипломатије.

*

Ново поље интензивног дипломатског, пропагандног рада српске владе и организација потлачених народа Аустроугарске 1917. године постале су САД. Српска влада успела је да крајем 1916. године учини неопходне протоколне кораке те је њеног посланика Љубомира Михаиловића председник В. Вилсон примио у Белој кући 26. јануара 1917. године. Посланик Михаиловић добио је инструкције од председника Николe Пaшићa у којима су доминирала два задатка: „Створити што пријатељскије односе са америчком владом” и „прибрати и организовати све Србе, Хрвате и Словенце” и довести до тога „да раде на томе са Србијом, служе српској идеји и српско-хрватско-словеначком јединству.”¹⁹

САД као неутрална држава у рату (до 6. априла 1917) није имала никакве преке политичке потребе да даје изјаве о текућем Европском рату, ратним циљевима било које државе и евентуалном преуређењу Европе, али јесте покушавала да покрене мировне преговоре. Истина је да је толерисала пропаганду²⁰ исељеничких организација и истакнутих појединаца – науч-

¹⁷ P. Renouvin, 416.

¹⁸ T. G. Masaryk, 300.

¹⁹ Dr Ubavka Ostojić-Fejić, *Sjedinjene Američke Države i Srbija 1914–1918*. Beograd, 1944, 80–81.

²⁰ „Америка је била неутрална, у њој су долазили до снажног израза утицаји немачки, аустриски, мађарски, па је зато и у нашој колонији било неповерења према револуционарној акцији” – T. G. Masaryk, *н. г.*, 252. Видети и: Иван Чизмић, (*Jugoslovenski pokret u SAD i stvaranje jugoslovenske države 1910*. Zagreb, 1974, 87–101) пише о агилном аустријском амбасадору Константину Думби.

ника из реда словенских народа, као и окупљање (и транспорт) српских, црногорских, југословенских добровољаца. Према Двојној монархији Америка је имала незаинтересован и резервисан став;²¹ сам председник В. Вилсон дуго се одупирао притисцима, чувао неутралност и тек 7. децембра 1917. године биће објављен рат Аустроугарској.²² До тог дана и Вилсон и Р. Лансинг, амерички министар иностраних послова примили су многобројне меморандуме, петиције и писма од словенских емигрантских и исељеничких организација.²³ Сви ти документи написани су са тачке властитог националног интереса, уздали су се у морална начела, демократију и заговарали уништење Аустроугарске.

Телеграмом од 19. априла 1917. године српска влада је изразила захвалност САД, америчкој нацији на њеној спремности да „пролије чак и своју крв за одбрану, права, слободе и независности малих народа”.²⁴ Вредни посланик Љ. Михаиловић следећи Пашићева упутства 29. априла је Р. Лансингу уручио садржајан меморандум, с позивом на америчке принципе: „помоћ онима који се боре против освајачких намера Централних сила, победе правде и једнакости и заштита егзистенције и права малих народа.”²⁵ У наставку посланик је писао да је „први повод рату у околности да српско-хрватско-словеначко племе које је досада било већим делом под насилном владавином Аустро-Угарске монархије, жели да буде уједињено и да створи своју државу, заједно са до сада независним краљевинама Србијом и Црном Гором.”²⁶

Колико је администрација председника Вилсона (изузимајући њега лично имала знања о националним супротностима у Европи, а посебно колико ју је занимала будућност Хабзбуршке монархије јесте питање које није могуће везати за један датум или краћи временски период. Чињеница да је Америка објавила рат Немачкој 6. априла, а Аустроугарској 7. децембра 1917. године говори да је она била сагласна са силама Антанте да је непријатељ број један Немачка.

Амерички историчари сматрају да је „америчка политика једва познавала балканске, ’оперетске државе’ са њиховим ’закукуљеним царевима и калаисаним краљевима’ и на европска питања гледала са олимпијске висине?”²⁷ Речено, са литерарне тачке лепо звучи, али одлука САД-а да уђе

²¹ Dr Dragoljub R. Živojinović, *Amerika, Italija i postanak Jugoslavije 1917–1919*. Beograd, 1970, 109.

²² Т. Г. Масарик је забележио: „Колико сам обавештен, објаву рата Аустрији тражила је Италија после Капорета [Кобарид, октобар 1917], да би тиме ојачала унутрашњу ситуацију владе; тај захтев предао је председнику Вилсону амерички амбасадор у Паризу V. Dž. Šarp”. Т. G. Masaryk, *н. г.*, 299.

²³ D. R. Živojinović, *н. г.*, 113.

²⁴ Dr Ubavka Ostojić-Fejić, *н. г.*, 82.

²⁵ *Исџо*, 83.

²⁶ *Исџо*.

²⁷ Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790–1918*. Београд, 1989, 2, 774.

у рат била је детаљно проучена под руководством председника – научника (историчара) Вилсона. „Калаисани” балкански монарси ту одлуку су свесрдно поздравили. Но, са становишта наше теме изузетно је важно да знамо да је председник Вилсон окупио групу стручњака (*The Inquiry*) којој је поверио изучавање рата, ратних циљева и сл. Вилсон је у писму од 2. септембра 1917. године своме саветнику пуковнику Хаусу то овако образложено: „Мислим да морамо систематски да радимо на томе да утврдимо што је могуће тачније на чему све разни учесници у овоме рату који су на нашој страни инсистирају, као на саставном делу коначних мировних решења како бисмо и ми могли формулисати наш властити став, било у прилог њима било против њих и почети вршити свој утицај, укратко, припремити наш приступ уз пуно познавање става свих учесника у спору”.²⁸ Дакле, Вилсонови савезници инсистирају на свом „ставу” те он тражи да и ми формирамо „наш” став „уз пуно познавање свих учесника у спору”.

Дакле, Вилсон признаје да његова влада нема „став”, те предлаже да се он формира „уз пуно познавање свих учесника у спору”.

Из једног другог извора сазнајемо да су Вилсон и Хаус закључили да се њихова група стручњака неће обраћати ниједној влади за податке, али да ће примити све податке који би им се доставили.²⁹

У другој половини 1917. године, Вилсонова експертска група свакако је прикупила релевантне податке на основу којих се могао формирати амерички „став”. Тако је Алберт Патни, начелник Одељења за Блиски исток Стејт департмента узрок рата видео у непомирљивом сукобу између националистичких тежњи Југословена и династичких интереса куће Хабзбурга. Решење југословенског питања чинило му се могуће на три начина: први, укључивање свих Југословена у Хабзбуршко царство; други, повратак на *status quo ante bellum*, трећи, стварање независне југословенске државе.³⁰

До званичника и експертских кругова Сједињених Држава, укључујући и словенске исељеничке организације, као и владајућих структура у Лондону, Паризу, Риму и тамошњих јавних радника дошли су и гласови словенских политичких организација активних у *унушрашњем* политичком животу Аустроугарске. Чешку националну политику водио је Чешки сваз, (*Českoý svaz*) а југословенску Југословенски клуб у аустријском парламенту (Царевинско веће) у Бечу. Југословенски клуб (37 посланика) под председништвом Антона Корошеца настао је 29. маја 1917. године. И Чешки и Југословенски клуб објавили су државотворне декларације. Клуб је то урадио 30. маја 1917. године. По том датуму и добиће име: *Мајска декларација*. Декларација је написана на немачком језику, а прочитао ју је Корошец у Царевинском већу, а у преводу гласи: „Потписани народни заступници удружени у Југословенском клубу изјављују, да на темељу националног принципа

²⁸ Dr Ubavka Ostojić-Fejić, *н. г.*, 86.

²⁹ *Истио*.

³⁰ *Истио*, 89.

и хрватског државног права захтјевају уједињење свих земаља Монархије у којима живе Словенци, Хрвати и Срби у једно самостално, од сваког господства туђих народа слободно, а на демократској основи саздано државно тијело, под жезлом хабсбуршко-лотариншке династије, и да ће се заузети свим снагама за остварање овог захтјева свог јединственог народа. С овим придржајем потписани ће учествовати у раду Парламента”³¹

Ј. Плетерски је утврдио да су декларација Чешког сваза и декларација Југословенског клуба настале самостално „без било каквог удела државног чиниоца”, да је на Сваз утицало чехословачко вођство у иностранству што, можда није било непознато југословенским посланицима.³² М. Екмечић наводи италијански поверљиви извештај по коме је понашање „југословенских политичара у Бечу и оних у савезничким земљама постоји договор”³³ Са Мајском декларацијом био је задовољан цар Карло што је 21. јуна 1917. и лично рекао А. Корошецу. По Плетерском „цар је говорио о општем утиску, а не о конкретним захтевима израженим у Мајској декларацији, а свакако му је годило да је наступ остао у границама лојалности династији и на тлу хабзбуршке државе”³⁴

Мајска декларација се односила само на Југословене поданике хабзбуршке круне, а Крфска декларација, дело српске владе и Југословенског одбора, потписана 20. јула 1917. односила се на цео троимени народ. Она је почивала на претпоставци нестанка Аустроугарске, идеја тријализма за њу није била новост, а хабзбуршка клаузула, разуме се, неприхватљива.

На бази Мајске декларације развио се декларацијски покрет, у историографији темељно описан, који је допринео целокупном пропагандном раду у државама Антанте.

Творци Крфске декларације постарали су се да се њен текст достави савезничким државама. Амерички посланик на Крфу П. Доџ послао је Стејт департменту, где је примљена к знању. Тек пред крај рата Вилсон је био упознат с њом. Но, југословенске исељеничке организације, посебно Југословенско народно вијеће и исељеничка штампа вредно су радили на популарисању декларације.³⁵

На самом крају 1917. године, стање на европским фронтовима било је неповољно по Антанту, те је следствено томе и перспектива победе била мрачна. Тешки пораз италијанске војске код Кобарида (Сопоретто) крајем октобра 1917. и бољшевичка револуција у Русији (новембар 1917), која је недвосмислено промовисала политику изласка Русије из „империјалистичког рата” уносили су песимизам у савезничке земље. Словенски свет *уну-џар* Аустроугарске, и у емиграцији, почео је да губи веру у остварење својих

³¹ Janko Pleterski, *Prvo opredeljenje Slovenaca za Jugoslaviju*, Beograd, 1976, 164.

³² *Истџо*, 165–166.

³³ М. Екмечић, *н. г.*, 788.

³⁴ Ј. Плетерски, *н. г.*, 166.

³⁵ Dr Ivan Čizmić, *н. г.*, 152.

идеала. Европске силе биле су немуште и несклоне било каквим радњама за којима су чезнула политичка вођства Југословена и Чехословака. По мишљењу Д. Живојиновића главна пажња националних лидера била је усредсређена на то да се „убеди Вилсон у нужност растурања Двојне монархије и одреди коначно и позитивна политика према народима и народностима те државе”.³⁶

Српски посланик Љ. Михаиловић целу 1917. годину живо је радио у Вашингтону и међу исељеницима, заједно са српским конзулом М. Пупином и потпуковником М. Прибићевићем. Но, најснажнији корак српске владе према Америци било је упућивање посебне мисије у САД;³⁷ почетком октобра 1917. године, донета је одлука о томе, утврђен њен састав и одређен шеф – Миленко Веснић, српски посланик у Паризу.³⁸

Пашићева инструкција (12 тачака) Веснићу гласила је:

„Прво, захвалити на пруженој помоћи и на изјавама да се САД боре за равноправност и самоопредељење народа; друго, поднети мемоар о томе где српски народ живи и шта жели; треће, уверити америчку владу у везаност Аустро-Угарске са Немачком; четврто, уверити САД у потребу споразума Јужних Словена са Италијом; пето, уверити САД у опасност од велике Бугарске; шесто, скренути пажњу на сличност између Алзас-Лорене и Македоније, с обзиром на прогањање свих виђенијих Срба од стране Бугара, затварање школа и пропаганду против Србије, седмо, скренути пажњу САД да се српски народ једини сам ослободио и да је носилац демократских идеја; осмо, молити да САД и убудуће помаже Србију, због исцрпљености европских савезника, и указати на зависност трговинских и финансијских веза од политичких; девето, молити да САД упуте помоћ на Солунски фронт, било у виду своје војске, било у виду словенског добровољачког корпуса; десето, показати узајамну повезаност Централних сила, односно немогућност да се у борби против њих било која поштеди; једанаесто, поднети мемоар у коме су означене границе троименог народа, дванаесто, поднети мемоар о привреди”.³⁹

Пашићеве инструкције саме по себи, дословно, одражавају генералну политичку линију српске владе, а посебно према Америци. Но, скрећем пажњу на појмове (кључне речи), које откривају српске интересе. Тако одмах на почетку употребљава се синтагма „самоопредељење народа”, затим да је српски народ „носилац демократских идеја”, даље да се обавесте САД „где српски народ живи и шта жели”. Два пута се упозорава на „везаност Аустро-Угарске са Немачком” и „узајамна повезаност Централних сила”. Иза тога следи „немогућност да се у борби против њих било која поштеди”.

³⁶ Dr D. R. Živojinović, *н. г.*, 113.

³⁷ Dr Ivan Čizmić, *н. г.*, 179.

³⁸ Dr Ubavka Ostojić-Fejić, *н. г.*, 113.

³⁹ *Истио*, 144.

Ово последње је производ страха од сепаратног мира савезника са Аустроугарском. Према САД два пута се налаже „молити” за материјалну помоћ и војску (америчку) за Солунски фронт. Пашићеве инструкције нису уско-српске; он налаже да се увери Америка „у потребу споразума Јужних Словена са Италијом”, а надаље такође налаже „поднети мемоар у коме су означене границе троименог народа”.

М. Веснић са члановима мисије дошао је у Њујорк 20. децембра 1917. године, а већ сутрадан примио га је Р. Лансинг, државни секретар (министар иностраних послова), који га је истог дана представио председнику В. Вилсону. Жеља српске стране да у Америци на свестран начин представи интересе Србије, њено учешће у рату и властите ратне циљеве, лако је разумљив, а интерес САД теже је докучив, ако се само гледа на билатералан ниво. Један извор казује: „У Сједињеним Државама јавно мишљење и званични кругови још нису имали времена да схвате важност српског питања у данашњем рату”.⁴⁰ Исти аутор саопштиће и следеће: „Американци још воле да разговарају и да се обавештавају тако да су чланови мисије имали прилике да изложе свестрано све што су имали да кажу о нашем питању. Г. Веснић је у том погледу нарочито био активан и имао много интересантних састанака”.⁴¹

У ред тих састанака свакако улазе састанци са Р. Лансингом и Фредериком Лејном, секретаром за унутрашње послове 27. децембра 1917. године. Веснић је по сопственом извештају Пашићу Р. Лансингу истицао „општи интерес јаке југословенске државе као бедема против поновног продирања германизације на Исток”, а Лејну да је горње могуће „само тако ако ми будемо појачани присаједињењем наше браће Словенаца, Хрвата, како је уосталом отворена и искрена жеља ових последњих”.⁴² У духу оваквог уопштеног третмана био је и Веснићев говор пред Представничким домом Конгреса 8. јануара 1918. године, када је изјавио: „Ми не можемо, ми не смемо мислити на друго што до на рат и на победу. Само када будемо имали потпуну и коначну победу у својим рукама, само тада можемо мислити на мир”.⁴³

До краја своје мисије Веснић није поставио питање будућности Аустроугарске експлицитно, али било је јасно да успешно сузбијање германизма претпоставља њен нестанак, тим пре што је начелно подржавао чехословачки и југословенски покрет и самоопредељење народа. Да је отворио питање судбине Аустроугарске дошао би у директан сукоб са ставом Велике Британије кога је 5. јануара 1918. године изложио премијер Лојд Џорџ.

Одмах, на почетку свог говора Л. Џорџ је саопштио глобални британски ратни циљ следећим речима: „Енглески народ никада није помишљао на то, да распарча немачка племена или раскомада њихову државу или земље”.

⁴⁰ *Građa o stvaranju jugoslovenske države (1. I – 20. XII 1918)*. Priredili dr Dragoslav Janković i dr Bogdan Krizman. Beograd, 1964, tom I, 179. (Даље: *Građa*).

⁴¹ *Исџо*.

⁴² Dr Ubavka Ostojić-Fejić, *н. г.*, 153.

⁴³ *Исџо*.

У назначеном духу следи и следеће: „Не боримо се, пак ни за то, да уништи-мо Аустро-Угарску, нити за то, да Турску лишимо њене престонице [...]”⁴⁴

Ако се цитирано дословно прихвати то би било поразно за словенске народе, њихове националне идеале. Наивно би било мислити да је ово била пацифистичка порука немачкој и аустријској војсци срачуната да се утиче на њихов борбени морал. Вероватно су искусни и обавештени људи у Европи речи британског премијера доживљавали као обичан политички говор. Јер, ваља знати да је то било време када се допремао огроман ратни материјал и војска САД на Западни фронт, који је за Антанту три и по године био терен где се решава рат.

У свом говору Л. Џорџ пребацује Централним силама ћутање поводом америчког позива да „јасно изјаве који су им циљеви, ради којих ратују”. Пошто се ратни циљеви Централних сила, по природи ствари, тичу „малих” народа, порука њима гласи: „Једнакоправност између великих и малих народа један [је] од најосновнијих задатака, који наша отаџбина и њени савезници желе да остваре у овом рату”. Говорећи о „уређењу нове Европе”, а афирмишући демократска начела Британац се опет обраћао „малим народима” да ’владање пристанком оних, којима се влада’ мора „да буде основица сваког територијалног поравнања у овом рату”. Надаље, устврдио је да „Енглеска Влада, са њеним Савезницима, увек је износила, као први захтев потпуну територијалну, политичку и економску рестаурацију белгијске независности”, а потом је додао да долази „рестаурација Србије, Црне Горе и окупираних делова Француске, Италије и Румуније. Потпуно повлачење страних војска и накнада за причињену неправду, основни су услови трајног мира”.

При крају говора Л. Џорџ се вратио на питање Аустроугарске на тај начин што је изразио сагласност „са Председником Вилсоном,⁴⁵ да распарчавање Аустро-Угарске није наш ратни циљ”, те да се угрожавање општег мира не може постићи „док год се не дадне стварна аутономија на чисто демократским принципима оним аустроугарским народностима, које је одавно желе”. Назвавши то условима Британац је опором закључио да би Аустроугарска постала „сила, чија би снага допринела трајном миру и слободи у Европи, на место да остане пуко оруђе штетне милитаристичке аутократије у Пруској”⁴⁶.

Британски премијер Л. Џорџ стилизовао је свој говор самостално, без саветовања са савезничким владама. На исти начин, индивидуално, посту-

⁴⁴ Građa, 12 – Iz govora D. Lojda Džordža predstavnicima Trejd Juniona, u kome izlažući britanske ciljeve rata odnosno uslove za zaključenje mira, govori, između ostalog, i o zahtevima u pogledu jugoslovenskih naroda.

⁴⁵ Напомена 4 приређивача (Д. Ј. – Б. К.) гласи: „Britanski se premijer pozivao na pasus iz godišnje poruke Predsednika SAD V. Vilsona američkom Kongresu od 4. XII 1917. U njoj je Vilson isticao da ne žele nikako da okrnje ili preurede austro-ugarsko Carstvo, zahtevajući istovremeno da Kongres izglasa predlog o ratnom stanju između SAD i Austro-Ugarske” – Građa, 14.

⁴⁶ Građa, 14.

пио је и председник САД В. Вилсон у свом програму светског мира у 14 тачака саопштеном америчком Конгресу.⁴⁷ Вилсонова формулација 14 тачака небројено пута је у савремено доба, а потом у науци, анализирана и цитирана. Њихов историјски значај није довођен у питање, иако их савезничке владе нису званично признале.⁴⁸ Д. Живојиновић је још пре пола века оценио да су постале „једно од најнефективнијих средстава ратне пропаганде у модерној историји”. Њихов настанак проузрокован је критичном ситуацијом у свету, а не треба их сматрати некаквим квази светим програмом племенитих принципа и непроменљивих ратних циљева” – закључује Живојиновић. Цитирани аутор наводи да ни сам Вилсон није 14 тачака сматрао неприкосновеним, да су оне за њега лично биле оквирни (скица) програм те да се могу подвргнути и преиспитивању.

За нашу тему релевантне су тачка X и тачка XI. Гласе (X): „Народима Аустро-Угарске којих мјесто међу народима желимо видјети обезбјеђено и зајамчено, дат ће се најшира могућност за аутономни развитак”. Тач. (XI): „Румуњска, Србија и Црна Гора имају се евакуирати, окупиране територије обновити, Србији признати слободан и сигуран прилаз к мору, а међусобни односи појединих балканских држава средити помоћу пријатељских договора дуж хисторијски утврђених линија припадности и народности. У то имат ће се унијети и међународна јамства за политичку и економску независност као и за територијални интегритет појединих балканских држава”.⁴⁹

Историографија (део) је сагласна у томе да ни сам Вилсон „није био потпуно сигуран у ваљаност и примењивост десете тачке”.⁵⁰ Са садржајем председникове X тачке није био сагласан ни министар иностраних послова Р. Лансинг; већ 10. јануара интимно је забележио: „Нисам сигуран да ли питање независности појединих народа који живе у Аустро-Угарској треба поставити на овакав начин. Ово зато што је председник, изузимајући питање Пољске, која се највећим делом налази изван Царства, назначио као циљ да Двојну монархију треба сачувати у целости. Не верујем да је мудро тако поступити”.⁵¹

На другом месту је написао да ће „Председник вероватно морати да одустане од своје намере да сачува Аустро-Угарску [...]. Мораће доћи до окупљања Хрватске, Славоније, Далмације, Босне и Херцеговине, Црне Горе и Србије, под једном влашћу”.⁵²

Иступање Л. Џорџа и В. Вилсона у јавности различито је оцењено у званичним круговима и јавности савезничких земаља. Разумљиво, најнеза-

⁴⁷ *Грађа*, 17 – Program svetskog mira u 14 tačaka, iz Vilsonove poruke Kongresu SAD, Vašington 8. I [1918].

⁴⁸ Dr D. R. Živojinović, *н. г.*, 113.

⁴⁹ *Грађа*, 18.

⁵⁰ Dr D. R. Živojinović, *н. г.*, 114.

⁵¹ *Исцито*, 115.

⁵² Dr Ubavka Ostojić-Fejić, *н. г.*, 161.

довољнија била је српска влада на Крфу и словенска политичка емиграција. Још је М. Паулова приметила: „Кад је Вилсон у сијечњу 1918. објавио својих 14 тачака, побудио је тај говор страشان дојам”.⁵³

Свакако да је то могла бити прва (разочаравајућа) реакција, али истовремено, изискивала је властити напор (дипломатске кораке, пропагандни рад, конкретним поводом) у циљу разјашњења што би водило ревизији. Незадовољство са Вилсоновљевом десетом тачком било је разумљиво, али не толико да би створило констернацију и пасивизацију словенских политичких организација, или пак, српске владе на Крфу. М. Паулова лепо пише: „Љуба Михајловић био је у том прекарном часу једини службени представник Славена у Вашингтону, будући да је професор Масарик био тада још у Русији, те је Михајловићева иницијатива и акција тих првих прољетних мјесеци г. 1918. стога веома важна и значајна не само за његов, југословенски народ, него и за нас и за читав словенски свијет...”⁵⁴

Српски дипломати критиковали су Вилсоновљеву тачку још у фази њеног формулисања, као и после њеног објављивања по инструкцијама Н. Пашића. Пашић је сматрао да је Русија „пошла путем сепаратног мира”, да је „ситуација на бојишту измењена”, па да је услед тога „и политичка ситуација изменила се”. Одмах иза ових речи следи: „Говори Вилсона и Лојда Џорџа пренагљени су одједи измењености ситуације. Енглеска и Америка држе да би могле доћи лакше и пре до мира ако би напустиле захтеве да се да потпуно право самоопредељења народа у Аустро-Угарској Монархији, већ да им се осигура унутрашњи и аутономан живот [...]. Али попуштање распада Аустро-Угарске за нас је понајтеже”.⁵⁵

Да ли се са Николом Пашићем требало препустити црним мислима? Не, никако, што сведочи Јован Јовановић, српски посланик у Лондону када 13. марта 1918. доставља, заиста реалну процену:

„Катастрофа Русије учинила је општу ситуацију савезника критичном. И докле год не дође из Америке у Француску један милион и 500.000 војника са две три десетине аероплана, треба ситуацију сматрати за врло озбиљну. Американске трупе биће у јулу месецу на фронту францускоме, а до тога времена савезници се надају задржати германску офанзиву ако је буде и парализати сумаренски рат [...]. За сада, и поред свега многог говора о потреби за мир, свих пацифистичких јавних и тајних агитовања, Француска, Енглеска и Америка, решене су да не закључују мир до победе. Решеност Сједињених Држава и Енглеске да иду до повољног краја овог рата је толика, да ће ратовати па макар остале њих две сасвим саме, са Немачком и њеним савезницима”.⁵⁶

⁵³ Dr Milada Paulova, *н. г.*, 450.

⁵⁴ Исто, 451. Масарик је дошао у Петроград 16. маја 1917. Из Москве је отпутовао 7. марта 1918. и дошао у Владивосток 1. априла 1918. У Токију је био 8. априла, а у Ванкувер је дошао 29. априла. У Вашингтон је допутовао 9. маја, а 19. јуна 1918. први пут је разговарао са председником Вилсоном. Са Вилсоном ће Масарик разговарати и 11. септембра, 20. септембра и 15. новембра 1918. године. Т. G. Masaryk, *н. г.*, 230, 236, 361, 362.

⁵⁵ *Града*, 41–42.

⁵⁶ *Града*, 127.

Српска влада и њен председник заједно са српском Врховном командом, на челу са регентом Александром, биле су веома добро обавештене о текућим питањима вођења рата, као и дискусијама у савезничким званичним круговима и јавности о говорима Л. Џорџа и В. Вилсона. Иступи наведених савезничких лидера подстицајно су деловали на српске званичнике да наставе, а и појачају, свој пропагандно-политички рад на артикулацији својих ратних циљева и будућем преуређењу Европе.

О томе речито сведочи Декларација српске владе о спољној политици и циљевима рата дата на Крфу 30. марта 1918. године. У Декларацији већ друга реченица гласи: „Један од наших најјачих Савезника повукао се с бојног поља, док нам је, међутим, један други, тако исто јак, Савезник, пришао у помоћ, и ако још не целокупном својом снагом”.

После описа политике Немачке, стања у Русији и Америци објашњава се аустријска интрига да Србија покушава да преговара са Аустроугарском о сепаратном миру. На крају се резолутно „тражи”: „Ми не тражимо туђе земље [...] тражимо слободу и уједињену Југославију; повраћај Алзаса и Лорена Француској, васпостављање независне Белгије, васпостављање уједињене Чешке и уједињене Пољске Краљевине, које су интриге и германска сила разрушиле; тражимо присаједињење Талијана Италији, Румуна Румунији и Грка Грчкој, што све даје највеће и најчвршће гаранције за будући праведни и стални међународни мир и за напредак светске цивилизације”.⁵⁷

Као што видимо српски ратни циљ није усамљено представљен, већ као део целовитог решења – нове Европе. Ипак, Декларација је једно; колики је њен домашај тешко је утврдити, али оно што је извесно јесте директно, писмено, саопштавање властитог става савезницима о истом предмету. Наиме, већ сутрадан (31. марта) Пашић је послао „посланицима Кр. Србије на страни” Меморандум о националним захтевима Србије да га уруче савезничким владама.

Меморандум је опширан, делује као историографска студија (мноштво чињеница, података) о стању у Европи, које је проузроковало – рат, а у другом делу личи на етнографску студију, где се прецизно наводе границе (етнографске, могуће разграничење) између народа у југоисточној Европи.

У вези са темом овог написа ваља нагласити да је у Меморандуму крајње изоштрен став према Аустроугарској, на следећи начин:

„Немогуће је помирити Хабзбуршку монархију са слободом и правом самоопредељења народа у њој. Те две супротности не могу егзистирати једновремено. Право и слобода самоопредељења народа не могу опстати у држави створеној насиљем, наслеђем, преваром; у држави, која почива на сили са принципом ширења германске културе и католицизма; у држави где и сада права и неправда зависе од религије, у једној средњовековној анахроничној држави, која претендује, да остане и сад кад се рат води за слободу и право самоопредељења народа”.⁵⁸

⁵⁷ *Истио*, 151.

⁵⁸ *Истио*, 156.

Надаље у истом Меморандуму тврди се да „слободе народности и трајног мира неће бити, нити може бити докле год Срби – Хрвати и Словенци не добију право да сами реше своју судбу; да сами кажу, како желе устројити свој национални живот. Све дотле не може бити мира у Европи. Нико неће и не жели бити род њуђој народности [курзив у оригиналу].”⁵⁹

Уколико се уважи принцип националности, каже аутор Меморандума, настаће нове националне државе (Пољска, Чехословачка, Кр СХС), које ће бити дужне да бране тај принцип ради свога опстанка и „све ће остати верне савезнице споразумним силама”.⁶⁰

И у Декларацији и Меморандуму српске владе, који су уручени савезничким силама, српски национални идеал не представља се себично, усамљено већ се темељи на општим (универзалним) принципима. Истовремено, не говори се само о настанку властите државе. Позивањем на универзалне принципе српска влада се није удварала колонијалним велесилама (sic!) стубовима Антанте, али могуће је да се циљало на САД, демократску силу, светионик слободе, како се представљала. Прагматични разлог да се гледа на Америку, извирао је и из увида у реално стање рата, пошто је било јасно да ће главни победник на Западном фронту бити САД па, сходно томе, и главни судија када се буде градио мир.

После говора Л. Џорџа и В. Вилсона, током прве половине 1918. године, силе Антанте биле су присиљене да слушају критике њихове политике одржања Аустроугарске.⁶¹ То су чиниле политичке организације словенских народа, моћни појединци. Константа ове критике била је тврдња да је Аустроугарска анахрона држава, коју треба ликвидирати, да би се на праву самоопредељења народа створиле националне државе. У духу ове поставке, којој се не може порицати универзална вредност, одржан је Конгрес потлачених народа Аустроугарске од 8. до 11. априла 1918. године у Риму. За шта се залагао Конгрес речено је у Резолуцији:

„Представници народа подвргнутих потпуно или од чести под власт Аустро-Угарске, Талијани, Пољаци, Румуни, Чеси и Југословени сложили су се и утврдили све ове принципе за заједничку акцију:

1. Сваки од тих народа прокламира своје право да уреди своју јединствену народну државу али да је допуни тако, да постигне потпуну политичку и економску независност;
2. сваки од тих народа види у Аустро-Угарској монархији оруђе германског господства и главну запреку реализирању својих аспирација и својих права;

⁵⁹ Исто.

⁶⁰ Исто, 157.

⁶¹ Д. Шепић у својој књизи (*Италија...* 269) наводи да су говори Лојда Џорџа и Вилсона имали у „аустријској штампи широк публицитет, јер су показивали да Антанта и Сједињене Америчке Државе не мисле уништити Аустро-Угарску, него само утјецати на њу да одобри својим народима широке аутономије”.

3. Конгрес признаје, да је улијед тога неопходно потребна заједничка борба против глачитеља све дотле, док сваки поједини од тих народа не постигне потпуну слободу, своје потпуно народно уједињење и политичку слободу”.⁶²

За М. Паулову „Римски конгрес постаде свјетски догађај!” Ово поткрепљује тиме што је Конгрес „побудио сасвим нов нazor о Монархији”, јер је до његовог одржавања западна јавност Аустрију вазда видела као јединствену државу, наследно царство Хабзбурговаца, а сада се пажња усмеравала на „аустријске народе”.⁶³

Циљ Конгреса је видљив из цитиране Резолуције, али свакако и други извори омогућили су историчарима да лако протумаче да су организатори Конгреса имали двоструки циљ: „а) да се убеди Вилсон у неопходну потребу за чвршћом анти-аустроугарском политиком; и б) да се демонстрира анти-аустроугарска солидарност народа који живе у хабсбуршком царству”.⁶⁴ Ласкаву оцену Конгреса (мисли се на његово целокупно дејство и утицај) изрекао је и италијански историчар Л. Валијани, рекавши да су Конгрес „и његов одјек представљали смртни ударац за Аустро–Угарску”.⁶⁵

Можда су оцене Паулове и Валијанија пренаглашене. Јер, несумњиво је да све што је долазило са Конгреса у Вашингтон, Париз, Лондон улагало се у „досије” Аустроугарска, као још један документ, тј. аргумент. Поменути „досије”, зна се, био је пун информација, докумената различитог вида и провенијенције, који су говорили у један глас: смрт Аустроугарској. Но, јасно је да се не може пренебрегнути природа посла експертских група, нпр. *Inquiry* професионалаца у министарствима иностраних послова, интелектуалаца, јавних радника који су све предлоге о потреби промена политичког става, без обзира на његове димензије, сагледавали са становишта властитих интереса и у светлу текућег рата, чији су крај (победу) прижељкивали.

М. Паулова је била у праву када је српског посланика Љ. Михаиловића означила као првог човека из словенског света, који је успешно радио у САД. Слично се може рећи да је Едвард Бенеш, други човек у хијерархији Чехословачког народног савета, деловао у Паризу и Лондону, док је Масарик био у Русији, а затим на путу за САД.

У Паризу промена на боље, што се тиче чехословачког питања, кренула је од новембра 1917. године, када је председник француске владе постао Жорж Клемансо. Ипак, требало је дочекати 20. април 1918. године када је Клемансо рекао Е. Бенешу да француска влада сматра чехословачко питање за себе свршеним, да признаје Народно веће као чехословачку владу и да ће Чехословаци добити од Француске декларацију. „Уједно је саопћио да се ради о опћој декларацији свих Савезника, којом би се они изјавили за самосталност свих потлачених народа” – пише Паулова.⁶⁶

⁶² Dr Milada Paulova, *n. g.*, 441.

⁶³ *Исцїо.*

⁶⁴ Dr D. R. Živojinović, *n. g.*, 121.

⁶⁵ *Исцїо.*

⁶⁶ Dr Milada Paulova, *n. g.*, 455.

Следећи речи Клемансоа, произлази да ће потлачени народи (А-У) имати савезника у лицу Француске, а да ли ће тако бити и са Енглеском и Италијом тада (април–поч. маја), још, било је нејасно. Но, вредно је било упамтити да се спрема „општа декларација свих Савезника”.

Став Енглеске успео је да сазна Е. Бенеш у Лондону у разговорима са министром иностраних послова Артуром Балфуром од 7. до 19. маја 1918. године. Наиме, Бенеш је уручио Балфуру меморандум у коме су доминирала три захтева: „1) да енглеска влада даде изјаву сугласну с политичким циљем Чехословака, да добију самосталност; 2) да призна чехословачки народ и његову војску за савезнике и 3) да призна политички Чехословачко Народно Вијеће”.⁶⁷

Енглеска влада одговорила је Бенешу 3. јуна 1918. да „Влада Његова Величанства, која је надахнута свим симпатијама према чехословачком покрету, с весељем признаје тај покрет на једнак начин, како је то учинила влада француска и талијанска”. Надаље, изјављује се да признаје „Чехословачко Народно Вијеће као највиши орган чехословачког покрета у савезничким земљама, а уједно радо признаје чехословачку војску за организирану јединицу, која се бори за добро савезничке ствари”.⁶⁸ На крају је саопштено да су наведене одлуке саопштене савезничким владама.

Цитирана одлука за Паулову је „први официјелни документ енглеске владе, којим се изријеком признао чехословачки покрет и чехословачка војска”.⁶⁹

Истовремено са еволуцијом енглеског става према националним аспирацијама чехословачког покрета, текла је и еволуција америчког мишљења о истом предмету, с тим да се тицала и питања опстанка Хабзбуршке монархије. Од одговора на ово питање зависила је и даља перспектива (не) оживотрења националних идеала потчињених народа у Аустроугарској. Иницијатива је опет потекла од државног секретара Р. Лансинга, који је у форми питања (сугестивних) председнику В. Вилсону актуелизовао аустријски проблем. Питања гласе:

„Да ли се исплати подржати Аустро-Угарску у досадашњим границама? Има ли предности у подстицању независности Југословена и других народа? Да ли треба или не треба прогласити да разни потлачени народи Аустро-Угарске имају право на самоопредељење? Да ли ће се или неће, подржати распад Аустро-Угарског царства(!) на његове саставне делове и окупљање свих или неких делова на начелу самоопредељења?”⁷⁰

⁶⁷ Исто.

⁶⁸ Исто, 456. Под „чехословачка војска” подразумевају се чехословачке добровољачке легије. Наиме 18. фебруара 1918. потписано је наређење о оснивању чехословачке армаде у Француској (Клемансо–Бенеш), а влада и Чехословачки народни савет потписали „Правилник о организацији чехословачке армаде у Француској”. Истога дана (11. II 18) у Русији је Масарик потписао документ по коме је Чехословачки корпус у Русији проглашен за део француске армије те дошао (1919) под врховну команду генерала Жанена, команданта Антантине војске у Русији (Сибир). Т. G. Masaryk, *н. г.*, 332–333.

⁶⁹ Dr Milada Paulova, *н. г.*, 456.

⁷⁰ Dr Ubavka Ostojić-Fejić, *н. г.*, 168.

Сва наведена питања била су на Вилсоновом радном столу 10. маја. Тих дана (мај) Љ. Михаиловић, српски посланик у САД био је обавештен о вероватној промени става Америке према питању (не) опстанка Аустро-Угарске. Према сопственим речима⁷¹ учествовао је, заједно са службеницима Стејт департмента, у стилизовању следеће изјаве државног секретара Р. Лансинга, која гласи:

„Стејт Департмент издао је 29. маја следећу изјаву:

’Државни секретар жели да објави, да је влада САД с великим занимањем пратила конгрес потлачених народа Аустро-Угарске, одржан у Риму мјесеца априла, и да националне тежње Чехо-Словака и Југословена за слободом уживају искрену симпатију ове владе’”⁷²

Цитирана Лансингова изјава далеко се чула; изазвала је одушевљење код потлачених народа Двојне монархије, а с друге стране, страховање код савезника и симпатизера Монархије. Спомињање Конгреса потлачених народа педесет дана од његовог одржавања није изазвало негативне коментаре, који би, евентуално, припомогли одржавању старе америчке политике. Штавише, амерички историчар В. Мамети сматра да је Лансингова изјава „коначно означила прекретницу у ставовима америчке владе према аустријском питању и била прва карика у ланцу преузимања обавеза према народима који су живели у Аустро-Угарској”⁷³

Са становишта наше теме релевантно питање јесте да ли је еволуирање америчког става према Аустроугарској утицало на савезничке владе, понаособ, и да ли је Антанта (Тројни споразум) могла да да један глас, у овом случају – подршку Америци. Није требало дуго чекати; 3. јуна дата је следећа изјава:

„На једном састанку, одржаном у Versaillesу 3. липња т. г. предсједници Савјета Тројице Савезника Француске, Италије и Енглеске [Ж. Клемансо, В. Орландо, Л. Џорџ] споразумјели су се, да даду ове двије изјаве:

Пољаци. – Образовање јединствене и независне пољске државе са слободним приступом на море један је од услова солидарног и праведног мира и владавине права у Европи.

Чехословаци и Југословени. – Савезничке владе су са задовољством примиле на знање изјаву Секретара Сједињених Држава и желе да јој се придруже, изражавајући најживље симпатије за националне аспирације чехословачког и југословенског народа за слободу”⁷⁴

Са наведеном изјавом Пољаци су могли бити задовољни, али не и Чехословаци и Југословени, пошто се у изјави изражавају „најживље симпатије за националне аспирације”, што је уопштена фраза у односу на спомињање независне пољске државе. Настанак овако стилизоване изјаве било

⁷¹ *Исџо*, 169–170.

⁷² *Града*, 203.

⁷³ Dr D. R. Živojinović, *н. г.*, 123.

⁷⁴ *Града*, 204.

је дело Италије. Наиме, италијански званичници (В. Орландо и С. Сонино) никако нису пристајали да се изједначи став према три словенска народа наводећи да за Југословене нико не зна да они нису ништа учинили у корист савезника, да се боре против Италије, да су верни Аустрији, да је Италија у територијалном спору са Југословенима. У основи реченог стајала је Сонинова поставка да Аустроугарску не треба разбијати, већ само смањити и искористити као оруђе у антируској, антисловенској политици.⁷⁵

Против изјаве од 3. јуна већ сутрадан 4. јуна иступио је у америчком Конгресу, његов члан Ф. В. Џемс предлажући резолуцију у којој би се рекло „... не само што југословенске тежње наилазе на искрене симпатије, већ исто тако Југословени заслужују да им се да подршка у њиховој борби за слободу и уједињење”.⁷⁶

Десет дана касније на сцену је опет ступио вредни Љ. Михаиловић: дипломатским представницима савезничких влада (Француска, Енглеска, Италија) у Вашингтону упутио је писмо, а препис истог писма Р. Лансингу. Саопштио је да је савезнички Ратни Савет у Версају довео у заблуду Чехословаке и Југословене, што је довело до тога да се Аустрија користи том „забуном”. Надаље, пише да „версајска изјава дели питање о независности Пољске од независности осталих народности јер се покрету Чехословака и Југословена дају само симпатије”. Каже да је то аустријска штампа искористила (доставља исечак) те га моли да се буде у вези с онима на која се то питања односе. На крају моли кооперацију која би одговорила „не само осећајима потлаченог народа, него и нарочито заједничким интересима”.⁷⁷

Р. Лансинг је 24. јуна 1918. писмено одговорио Љ. Михаиловићу да је примио његову ноту од 14. јуна, те „да националне аспирације за слободу Чехословака и Југословена уживају најискреније симпатије владе Сјед. Држава”, а затим да му је част саопштити „да је становиште владе Сједињених Држава, да све гране словенске расе треба да буду потпуно ослобођене од немачког и аустријског господства”.⁷⁸ Овакав одрешит Лансингов став проистекао је из његовог темељног проучавања аустријског и словенског проблема о чему је у току маја и јуна 1918. године уручио председнику Вилсону три меморандума. Пошто је председник прихватио Лансингова тумачења и предлоге 28. јуна 1918. године, објављено је саопштење владе САД истоветно са цитираним ставом у писму Љ. Михаиловићу од 24. јуна. По Лансинговим речима Вилсоново саглашавање са његовим меморандумом (24. јун) значило је да је „судбина Аустро Угарске као велике европске силе, била запечаћена”.⁷⁹ Да ли је М. Паулова знала ову Лансингову оцену не знамо, али и сама користи реч „запечаћено” када пише да је декларација „Сједињених

⁷⁵ Dr Milada Paulova, *н. г.*, 459–460.

⁷⁶ Dr D. R. Živojinović, *н. г.*, 125. – Dr Ivan Čizmić, *н. г.*, 244.

⁷⁷ *Građa*, 209–210.

⁷⁸ Dr Milada Paulova, *н. г.*, 451–462.

⁷⁹ Dr Ubavka Ostojić-Fejić, *н. г.*, 171.

Држава малим народима, којом је први пут запечаћено уништење Аустро-Угарске”.⁸⁰

Прва последица америчке изјаве збила се већ сутрадан (29. јуна) када је француска влада доставила Чехословачком народном већу „декларацију” у којој је речено да влада Републике „сматра праведним и нужним да објави права Вашег народа на самосталност и призна јавно и официјелно Чехословачко Народно Вијеће као највиши орган...” На крају ове декларације споменути су и други словенски народи на следећи начин:

„У име владе Републике изричем [С. Пишон] најискренију и највећу жељу, да чехословачка држава заједничким настојањем свих Савезника, у уској удружености с Пољском и с Југословенском државом, постане непрекорачив бедем за германске навале и фактор мира у Европи.”⁸¹

Тако Француска, а дан пре ове њене изјаве у САД је велелепно обележен Косовски дан (28. јун); у двадесетак хиљада америчких цркава свих вероисповести обављен је парастос палим косовским јунацима од Косовске битке до најновијих дана.⁸² Косовски дан „New York Times” је овим речима пропратио:

„Симпатије Америке ће цијенити, помоћ Америке може спасити неколико живота, али прави и највиши доказ српског народа, који се бори за опстанак, и његове благодарности, осјетит ће се тек онда ако на крају овог рата донесе ослобођење цијелог југословенства испод Аустрије [...]”⁸³

А када је са стране званичника Аустроугарске од Вилсона тражена подршка преуређењу (федерализовање) Монархије, па се спомињала „аутономија”, Вилсон је 21. октобра 1918. године, одговорио: „Они, а не ја, ће одлучити која би мера аустроугарске владе задовољила њихове тежње”.⁸⁴ Овај Вилсонов одговор може да звучи искрено, с обзиром на то каква је била његова филозофија историје приврженост темељним начелима организована држава (демократија), посебно вредновање слободе, права и права на самоопредељење народа.

Силе Антанте и САД су се крајем јуна 1918. године, коначно сагласиле да треба прихватити политику разбијања Аустроугарске. То значи да су сви други учесници – заговорници те политике могли да славе победу. Масарик, опет да се вратимо њему, као савременику – учеснику, али и научнику

⁸⁰ Dr Milada Paulova, *n. g.*, 461.

⁸¹ *Истѿо*, 463–464.

⁸² Dr Ivan Čizmić, *n. g.*, 215. Čizmić наводи и следеће: „Na ceremonijama u New Yorku govornici su bili Ljubomir Mihailović, srpski poslanik, Dr Oshson, šurjak predsjednika Wilsona, Pierre Lanux, francuski izaslanik, Masaryk, Ignac Paderewski [poljski lider], engleski general Vickliff, predsjednik Rockefellerova fonda i A. Oshs, predstavnik New York Timesa”.

⁸³ Dr Ivan Čizmić, *n. g.*, 245.

⁸⁴ А. Џ. П. Тејлор, Хабзбуршка Монархија 1803–1918. – Историја аустријске царевине и Аустроугарске, Београд, 2001, 282. Вредна пажње је следећа Масарикова оцена: „Немачки и аустријски војни и политички писци слажу се у томе да је одговор председника Вилсона, од 18. октобра [тј. 21] на аустроугарску понуду мира запечатил судбину Аустро-Угарске и донео одлуку о нашој слободи. T. G. Masaryk”, *n. g.*, 352.

изванредно је резимирао свој лични ангажман што се може односити и на целокупну словенску политичку емиграцију овим речима:

„Какво лутање читавим светом, колико интервенција у разним министарствима, у Паризу, Лондону, Риму, Петрограду, Вашингтону и Токију, колико посета код разних утицајних личности, колико меморандума, колико телеграма, писама, помоћних интервенција савезничких посланика и наших политичких пријатеља, колико интервјуа, предавања, чланака итд. – али, без нашег заграничног пропагандистичког и дипломатског рада и крви легија не бисмо добили самосталност”.⁸⁵

Реченом тешко се може шта додати или одузети, али сам Масарик је дао крајњи дубински закључак: „Америчка демократија, демократија уопште, сахранила је Аустро-Угарску и Хабзбурговце”.⁸⁶

Крајем јуна 1918. године у данима, када се прешло на политику разбијања Аустроугарске, у Антанти је усаглашена одлука да се припреми и предузме офанзива на Солунском фронту. Пробој ће почети 15. септембра 1918. године.

Nikola B. Popović

ENTANTE AND THE QUESTION OF BREAKUP OF AUSTRIA-HUNGARY IN 1918

S u m m a r y

In the first years of the war, breakup of Austria-Hungary was neither the intention nor a war goal of the Entente Powers. For them (the major allies) it was a second-grade opponent, traditionally viewed as an element of balance in Europe, while Germany was labelled as the enemy number one. The United States were of the same opinion when they entered the war on April 6, 1917. The US would become the decisive factor in the war and very influential partner in consideration of key political questions. However, this does not mean that the question of (non) survival of the Habsburg monarchy was not studied in the official circles and in the public. Credits for this should go to Serbian government, its diplomacy, Yugoslav political emigration (the Yugoslav Committee) and Czechoslovakian political emigration (Czechoslovak National Council); basis of their persistent political and propaganda work was in interpretation of the inevitable liquidation of Austria-Hungary and forming of new national states. In the speeches of Lloyd George and Woodrow Wilson at the beginning of January 1918, there were only

⁸⁵ T. G. Masaryk, *н. г.*, 348.

⁸⁶ *Истио*, 368.

mentions about re-arrangement of the Monarchy, where the oppressed peoples would get autonomy. Criticism of these stances, and the situation development, led the Entante Powers to finally, at the end of June 1918, take a stance that it was necessary to break Austria-Hungary up, and, respecting the peoples' right to self-determination, to enable creation of new national states.